Доктор біологічних наук Андрій Васильович Приймак (підлеглих по лабораторії і Колег в інституті він привчив вимовляти замість Приймак — Пріймак, а якщо хто забувався — уперто поправляв) не любив, згадувати свого дитинства. Рахунок дням своїм і рокам вів од того дощового ранку, коли з диктовим чемоданчиком у руці, у бавовняному костюмчику й парусинових черевиках вийшов на привокзальний майдан і, довідавшись, що до університету — три трамвайні зупинки, почимчикував пішки, аби заощадити на трамвайному квитку.

А в глибині душі Андрій Васильович знав, хоч і не часто признавався собі в цьому, що нове життя його почалося на екзамені з математики: він зумів прихилити до себе не так знанням, як вродженою селянською впертістю відомого академіка (тоді він, правда, був ще не академіком — лише членом-кореспондентом). Згодом Андрій Приймак одружився з його дочкою, тесть допоміг початкуючому вченому подолати перші, найважчі щаблі наукової й адміністративної кар'єри.

Чимало літ уже академік спочиває вічним сном на Байковому кладовищі, а слава його й досі осяває дорогу молодому докторові наук. У свої сорок літ він почувається повноправним господарем просторої квартири померлого академіка. Теща мешкає в кутовій, з балконом у парк, кімнаті і, окрім некрологів у "Вечірці", цікавиться лише японським пінчером, якого дресирує. З цим пов'язані і єдині домашні обов'язки Андрія Васильовича — уранці й увечері прогулювати песика, бо в тещі болять ноги. Веде господарство й виховує дочку дружина, їй допомагає хатня робітниця, котра з'являється о восьмій, уже з пакетами молока, кефіру і свіжим хлібом. Коли Андрій Васильович вертається з пінчером на ремінці після ранкової прогулянки по парку, у просторій, чистій, як операційна, кухні на нього вже чекає сніданок. Поснідавши, він вбирається у добре випрасувану пару (щодня свіжа сорочка — це його принцип), бере портфеля і по широких сходах виходить на вулицю, де щоранку чекає інститутська машина — лискуча "Волга". Веснами на й дзеркальних крилах лежать сережки з берези, що росте біля під'їзду, влітку — відблиски ранкового сонця або краплі дощу, восени — червоно-

жовте листя, а взимку — білі, ніби намальовані сніжинки. Найбільше тішило Андрія Васильовича те, що по нього приїздила машина. Щоденні півгодини їзди до інституту були святом для Приймака — ранкове місто ніби стелилося до ніг.

Батько його помер скоро по війні, мати теж не зажилася на світі, рідню Андрій поступово забув, рідня забула його, і вже ось добрих двадцять літ Приймак не навідувався до свого села — ніби одрізав, ніби й не існувало його ніколи на світі, того села. А може, й не існувало, може, усе його напівсирітське, напівголодне дитинство наснилося? (Власне, лише у Києві, коли став одержувати підвищену стипендію, він уперше по-справжньому наївся чи й досі не наївся, бо голод у дитинстві — то на все життя). Та й що їх, Приймака і Прймака, єднало?..

Був звичайний вечір. Родиною подивилися програму "Час". Потім теща продемонструвала нові досягнення свого пінчерка — тепер він, прагнучи одержати з рук господині цукерку, перекидався через голову і танцював навприсядки. "Зовсім як людина!" — захоплено гукала теща. Дух опору на мить вселився в Андрія Васильовича, і він зібрався заперечити тещі: мовляв, не кожна людина за цукерку перекидатиметься через голову й танцюватиме. Але подумав, погладжуючи борідку, — і промовчав. Тут і подзвонив телефон. З десятої до півночі, коли вони лягали спати, на телефонні дзвінки відповідала дружина (найближчі знайомі й співробітники знали, що в ці вечірні години Андрій Васильович працює над монографією), але десяти ще не було, і він зняв трубку:

— Прймак слухає.

Той, хто дзвонив, помовчав, а потім перепитав нерішуче:

— Андрій Васильович?

— Так.

По телефону Приймак завжди розмовляв підкреслено офіційно, навіть з дружиною.

— Андрійку! Невже це ти?! Ой, чортяко, скільки років я тебе не чув і не бачив! —заволало в трубці, аж дзвеніла мембрана. — Вгадай, хто дзвонить! Не вгадуєш? Льонька Утікайло з Товстоліса!

— Пробачте...

— Ти що, на столичних висотах зовсім забронзовів? Ну, згадай, я ж тебе колись м'ячем у вилицю тріснув, око заплирло, місяць з пов'язкою ходив, ми тебе отаманом-розбійником дражнили. А від Антона, "поліцая", хто тебе порятував, у долинці, по дорозі на Шептакн? А як ходили ми з тобою до півночі по шкільному саду, про майбутнє балакали, коли їхав до Києва? Згадав нарешті?

— Згадав, аякже, згадав... — кволо відказав Приймак, узяв телефон і, розмотуючи шнур, пішов до себе в кабінет, ліг у крісло, поклав ноги в японських капцях на вірменський килим. — Ви тепер що — у Києві?

— Ми... ми не в Києві, ми приїхали до Києва підвищувати кваліфікацію... — І голос знову життєрадісно заклекотів: — Я десятий рік директором у нашій школі, а ти хоч би раз коли з'явився у Товстолісі, ощасливив, так би мовити, аборигенів... Бо я вже думав — пропав Андрійко, нема Андрійка...

— Робота відповідальна...

— Знаю, знаю, я побачив твою фотографію у "Вечірці", подзвонив до інституту, але тебе вже не було, секретарка директора дала домашній телефон.

"Яка безвідповідальність — просто людям з вулиці давати домашній телефон!" — подумав Андрій Васильович. — Завтра порушу питання

перед директором..." А уголос сказав, бо за всіма нормами людського співжиття треба було запрошувати:

— Якось би зустрітися.

— Та я недалечке, в готелі!..

— Сьогодні й завтра не можу, — поспішив Андрій Васильович. — Готую доповідну вгору, дні й ночі зайнятий. Позавтра — будь ласка.

Навіть не придумував про доповідну — саме прийшло. Домовившись, що шкільний товариш прийде до нього додому о восьмій вечора, Приймак з полегкістю поклав трубку. Все ж два дні відстрочки од нежданого клопоту. Але настрій зіпсувався. Немов подзвонили з іншого, потойбічного, світу і нагадали, що він, той світ, все ж існує всупереч високим авторитетам. І Приймак уже не працював над монографією, а до півночі дивився по телевізору пригодницький фільм.

Наступного дня він несподівано для своїх колег дав згоду поїхати на симпозіум до Ленінграда і замовив два квитки в спальному вагоні. На симпозіум разом з ним їхала ще досить молода аспірантка, яка очей не зводила з Андрія Васильовича (може, через надмірну захопленість науковим керівником і робота над кандидатською дисертацією посувалася не так успішно, як хотілося б їй і деканатові). Дружину він попросив прийняти свого шкільного товариша і вибачитися за непередбачений терміновий від'їзд. Дружина вміла приймати непотрібних їм людей так люб'язно-холодно, що вони вже потім і не дзвонили, й не заходили...

Лише від розтривожених, як бджолиний рій, спогадів Приймак утекти не зміг...

Все ж була вона, материна хата, — на згірку, край села. За вікнами було поле і шлях на Шептаки, обсаджений вербами, а під вікнами біля

призьби зеленіли пижма і любисток (слова якісь дивні, чужі й рідні водночас, ніби після довгої перерви зустрів раптом близьку людину). Тієї весни рясно цвіли груші (він пам'ятав стару грушу біля хати). А може, це було іншої весни? Одне знав напевно: саме тієї весни пес їхній пасся на спориші у дворі, наче теля, мати давно вже не давала йому їсти, бо не було чого дати, а потім він утік у поля й не повернувся. Це від тієї весни живе в Андрієві страх голоду, він не зникає ніколи, навіть за столом, на якому — найвишуканіші страви, і їсти уже нема куди. І відворотний смак слизького, звареного з лляного сім'я киселю, і нудотний дух млинців із гнилої, висушеної й перетертої на чорний крохмаль картоплі, і солодкий, із цвіту акацій, хліб — усе від тієї повоєнної весни. Весна була холодна, а потім, у травні, упали теплі дощі, і земля ніби вибухнула зеленню та квітом. Дощі лили до півдня, а з півдня розпогоджувалося, і сонце, ще в краплях дощу, не гріло, а пестило землю по зелених кучериках, наче мати із сльозами на очах, коли він просив їсти, а їсти не було чого...

Він ходив до школи в другу зміну. Саме збирав книжки до полотняної шаньки, підписаної бузиновим чорнилом: "Приймак А., другий клас", коли в сінцях рипнули двері, і до хати зайшла Вона. Стояла на порозі, між фарбованих одвірків, наче в портретній рамці, у військовому плащ-наметі на плечах, по брезенту якого стікали й падали на порігкраплі дощу. Тепер він уже не може, як не силкується, пригадати її обличчя. Пригадує лише золотаве волосся (мабуть, була руда-руда, подумав прозаїчно), ластовиння на щоках і запах духів (мабуть, тронного одеколону, брав себе тодішнього на глум, у ті роки й дешевий одеколон пахнув йому звабливіше, аніж нині французькі парфуми).

— Доброго дня вам. Я — учителька із Шептаків, у вашу школу на підмогу прислали, поки ваш учитель хворий. Можна, я залишу плаща, щоб не нести через село, а додому вертатимуся — заберу?

Років через шість Андрій, уже старшокласник, ходив у Шептаки до школи, бо в Товстолісі була лише семирічка, і в кожній тамтешній учительці намагався впізнати ту, яка залишала колись у них плаща. Намарне... Мабуть, вона давно виїхала із Шептаків, і вже ніхто Її не

пам'ятав. А можливо, була й інша причина: майже все, що Андрій називав згадками про неї, — це згадки про самого себе. Він пам'ятав, як того, першого, дня йшов з учителькою вулицею і пишався, що може показати їй, де в Товстолісі школа. Пам'ятав, як вигукував поперед усіх, щойно учителька переступила поріг класу: "Доброго дня, Тамаро Миколаївно!" — бо тільки він з усього класу знав її ім'я. Як чекав на неї в шкільному дворі, щоб разом іти додому, а потім проводжав, несучи плащ-намет, аж за вербочки, де місток дерев'яний через яр, — далі вона ніколи не дозволяла проводжати себе...

І раптом йому згадалося, а може, придумалося (через стільки літі), що була вона в зеленій спідниці і в білій, у червоних квіточках, ситцевій блузочці, і темний жакет на ній був, учительський, бо усі вчительки ходили тоді в строгих чорних жакетах. Але вона знімала жакет, коли йшла поруч з Андрієм щептаківським шляхом, вказівний пальчик стромляла в петельку вішалки і зовсім не по-вчительськи, а по-хлопчачому легковажно крутила жакетом навколо себе і сміялася, закидаючи голову, і золоте волосся (тепер він таки згадав — у неї було справді золоте волосся) розсипалося по її плечах. І вся вона для нього тодішнього схожа була на снопик сонячних променів крізь шибку вікна в одвічних присмерках низької хати. А ще була вона схожа чомусь на рибок, про яких розповідав Андрієві батько: батько ще дитиною знайшов на току у калюжі після зливи три рибки — вони могли потрапити на тік лише з неба. І тут теж було диво: вчителька, як і рибки, з'явилася після дощу, прийшла з поля, і зникала після уроків у полях, у житах, що зеленіли обабіч шляху. А одного дня зникла в житах назавжди... Може, вона тільки так казала, що живе в Шептакак, може, вона ніколи й не жила там, бо через шість літ ніхто в Шептаках не пам'ятав такої вчительки — Тамари Миколаївни. Можливо, жила вона в житах, як русалка, і прийшла до нього саме тієї весни, коли йому було так зле. А може, її й не було? Але ж був плащ-намет, який вона вішала в сінях, щоб просихав, бо щодня від ранку до обіду йшов дощ. І той плащ, сірий, бабухатий, нагадував, коли висів у сінцях на драбині, копичку торішнього сіна...

До яких ще дурниць опуститься в думках своїх доросла, тверeза, мисляча людина, коли її виб'є із звичної життєвої колії якийсь провінційний нахаба, хай і шкільний товариш!

Він таки тоді закохався в неї, тепер смішно й згадати: материне молоко на губах не обсохло, роззуте, роздягнене, голодне — і закохане. До того дощового ранку мати не могла добудитися його, щоб вигнав корову в череду, а після з'явн вчительки Андрій почав прокидатися удосвіта. Витьохкував соловей на бузку, і лунко гукали у вербах іволги. Шибки у вікні ледь-ледь сіріли, й мати ще спала на лаві біля вікна, підібгавши коліна, під батьковою шинелею, а батько на печі викахикував війну. День тільки починався, і до приходу вчительки було так далеко, як першого вересня до майбутніх літніх канікул.

Знову йшли дощі, білої макухи не було — лиш макуха чорна, слизька, од неї Андрія нудило. Мати гримала, а таки діставала з верхньої полиці мисника кусничок хліба з висівок і акацієвого цвіту. Він з'їдав кусничок, а їсти все одно хотілося, як дихати, коли на суперечку затулиш собі рота й носа долонею і рахуєш — хто довше. Батько на печі кашляв і хрипів. Але від думки, що невдовзі скрипнуть двері і на порозі з'явиться вона, скаже "Доброго дня у вашій хаті", зніме плаща, схожого на копичку сіна, життя здавалося прекрасним.

Смішний, він годинами стояв біля стіни і смикав гирю ходиків, щоб ті йшли швидше і наближали прихід учительки. Яка ж дурненька людина в дитинстві та юності, поки в життєвому похміллі протверезіє, — подорослішає розум!

І той випадок а Антоном... Якби ж тоді та нинішній глузд. Тепер він навчився обходитися делікатно навіть а людьми, які йому неприємні, навіть з відвертими ворогами. А тоді думалося, що можна лише так — лобом у стіну. Дитина... Правда, Антон, син поліцая, таки добре допік йому. Слово яке архівне — поліцай. Але ж було, було в тому, іншому житті. Сидять вони з матір'ю на печі, запнутій рядном, хата холодом дихає, а на занесеній снігами вулиці, за шибкою крихітного пічного

віконця — дядько в синій шинелі, з гвинтівкою через плече, і мати шепоче, ніби той дядько з вулиці почути може: "Клятий поліцай..." Коли прийшли наші, батько Антона потрапив на фронт, навіть надсилав з Німеччини посилки. Антонова мати хвалилася картатим сукном і квіткою, що світилася в темряві. Це лишилося в Андрієвій пам'яті. Потім, аж поки засудили, батько Антонів сторожував біля колгоспної комори. Комора стояла на стовпцях, у загальному дворі. Андрій з Антоном надвечір грали в піжмурки. Андрій, ховаючись, заліз під комору, приліг між стовпців — і раптом побачив над собою в мостовині дерев'яний чопець. Розхитав його, висмикнув — тоненькою цівкою потік крізь просвердлене дно горох. Якими смачними здалися йому ті мишачі недоїдки! Звичайно, якби не був голодний, не взяв би того гороху. Але руки самі підставили поділ сорочки. Виліз із-під комори й похвалився горохом перед Антоном. Антон тоді повів його до свого батька й сказав: "Ось він горох украв". Антонів батько узяв Андрія за руку вище ліктя, наче обценьками (досі, здається, болить рука, як згадаєш), і повів у колгоспну контору — з горохом у висмикнутій із штанців сорочці. Голова нагримав на Андрія за те, що лазив під комору, попросив показати, де просвердлене дно, і відпустив, навіть гороху не одібрав.

Але наступного дня, коли Андрій з учителькою ступили на шкільне подвір'я, з гурту хлопчаків гукнули:

— Злодій прийшов!

І він побачив між хлопчаків, ніби крізь збільшувальне скло, щокате обличчя Антона.

І на класній дошці біліло: "Андрій Приймак — злодій!" Ніби ножем по Андрієвім тілі. А з "Камчатки", з останньої парти, де сидів Антон, гукали: "Злодій здох — украв горох!" Та навіщо він усе це згадує? Він так навчився берегти себе — від перевантажень на роботі, від конфліктів у родині, від надокучливих знайомих, від усіляких проблем. А від спогадів — не вберігся...

Під час перерви Антон з дружками стрибав навколо Приймака і кричав на весь шкільний коридор: "Злодій! Злодій!" І таки допік його— Андрій кинув у лице Антонове, наче з самопала вистрелив:

— А ти — поліцай!..

Сам злякався — такі страшні, холодні й жорстокі очі стали в Антона. Розштовхуючи дітей, Андрій кинувся з класу і забився в прикалабок, де прибиральниця ховала віники, ганчірки та відра. Там і знайшла його, заплаканого, Вона. Погладила по голові, як маленького, і запитала:

— Їсти хочеш?

Їсти він завжди хотів тієї весни, але засоромився й промовчав. Втім, він хотів тієї миті єдиного — померти. Не так, як помирав на печі батько, довго й болісно, а щоб раз — і не жити. Не бачити школярів, які гукали бездумно (все ж діти жорстокі): "Злодій! Злодій!", не бачити крижаних очей Антонових. Але вчителька взяла Андрія за руку й повела до шкільного буфету, де голодної весни варили для вчителів і дітей, чиї батьки не вернулися з війни, віддала йому свою тарілку супу і чашку чаю, солодкого, із справжнім цукром, а не з сахарином, у якого металевий присмак, і не з підсушеними листочками буряка — тогочасними делікатесами. Тоді завела Андрія до класу і посадила на першу парту, просто перед собою, і додому вони йшли разом, і він знову проводжав учительку аж за верби, ніс її плащ і щось дурне-дурне, мабуть, розповідав (що він тоді ще міг розповісти?), а вона сміялася і стріпувала золотим, кольору іволги у верховітті травневих верб, волоссям.

А коли він вертався додому, вже мріючи про завтрашній день і нову зустріч з учителькою, його перестрів у долинці неподалік села Антон. Він повалив Андрія на землю і бив під груди носаками чобіт. Може, і вбив би, якби не трапився отой самий Утікайло, що тепер директором у Товстолісі.

Але наступного дня він знову проводжав учительку вербовим шляхом. Скільки це тривало — боротьба з настінними ходиками, що так повільно цокають, виглядини на шляху, радісна дорога разом з Тамарою Миколаївною до інколи, щасливі уроки, коли кожне слово, кожен рух, кожен погляд учительки гріє тобі душу? І знову — через село, і знову — вербовим шляхом, і певність, що це свято буде завтра, і позавтра, і завжди? Можливо, тиждень, можливо, днів з десять, а нині здається, що це тривало усе дитинство, бо вже ніколи потім не мав він таких щасливих, осяйних днів.

А якогось дня вчителька не прийшла, скільки Андрій її не виглядав, і він сам поплентався до школи. Тоді їхній клас відпустили з уроків, а назавтра повернувся вчитель, якого Вона підміняла, і Андрій зрозумів, що все скінчилося. На перерві Андрій підігнув ніжку плетеного з лози крісла, і вчитель гепнувся разом з кріслом на підлогу. Андрія запідозрили в "диверсії", вигнали з класу і наказали прийти до школи з матір'ю.

Він нічого не сказав матері. Кинув шаньку на лаву і пішов вербовим шляхом — шукати вчительку. За містком, де дорога збігала в яр, йому стало страшно: ніколи ще не ходив Андрій так далеко від свого села. Житами котилися, наче величезні гадюки, зелені хвилі, в акаційовому гайку над яром тривожно стрекотіли сороки, з-за скирти торішньої соломи визирало щось таке, що й імені йому не було. Андрій плакав зі страху, але йшов і йшов шляхом — назустріч учительці...

...З дому Андрія Васильовича проводжали, як завжди, всією родиною. Дружина впакувала валізу, набивши її свіжими сорочками та модними краватками. Посиділи на прощання, як належить у порядних сім'ях. Тоді гукнули з балкона шоферові — щоб зайшов і взяв валізу. Від зупинки для службових машин на привокзальній площі Приймак ніс валізу сам — почувався вже вільним від родинних традицій і мав зайти до ресторану по шампанське.

Аспірантка прийшла в купе раніше, переодяглася й зустріла його в яскравому японському халаті, схожому на кімоно, а може, це й було

знамените кімоно. Поїзд рушив — і сюжет їхнього командировочного роману почав розвиватися швидко, за перевіреним сценарієм. Кульмінація настала, коли кондуктор перевірив білети і вони замкнулися в купе та випили шампанське...

Потім Андрій Васильович курив сигарети аспірантки і дивився в ніч за вагонним вікном. Усе, що відбулося в купе, з аспіранткою, було таке звичне й буденне, аж стало шкода себе: щось загублено, щось втрачено, можливо, назавжди. Мерехтіли за вікном станції, між станціями довго й сумно стелився степ, у темній далечіні тліли вогники невідомих, ніколи не бачених сіл. Досі, коли їхав уночі поїздом, з жахом уявляв, що міг би на все життя зав'язнути десь там, де заздро, як уявлялося Андрію Васильовичу, блимають навздогін експресу вогники занесених снігами хат. Сьогодні йому вперше подумалося, що в цьому комфортабельному купе спального вагона їде зовсім не він, Андрій Приймак, а хтось інший. А справжній Андрій Приймак усе ще йде вербовим шляхом — маленький, голодний, закоханий у вчительку...

1980